

doi :10.15407/dse2016.02.169

УДК 314.174 (477)

JEL Classification: O15

О.В. ПОЗНЯК

канд. екон. наук, зав. сектору
Інститут демографії та соціальних
досліджень імені М.В. Птухи НАН України
01032, Україна, Київ-32, бул. Т. Шевченка, 60
e-mail: olex_poznyak@ukr.net

ОЦІНЮВАННЯ НАСЛІДКІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена оцінці сучасних тенденцій зовнішніх трудових міграцій населення України та їх впливу на довгостроковий соціально-економічний розвиток. Зовнішня трудова міграція розглядається як сукупність трьох типів (разовий виїзд з поверненням; циркулярна міграція; довгострокова міграція, що переходить у постійну), які є взаємозв'язаними і можуть трансформуватися один в інший. Визначено основні наслідки зовнішніх трудових міграцій, показано існування взаємозв'язків між позитивними та негативними наслідками процесу. Здійснено оцінювання кількісних параметрів довгострокового впливу сучасних тенденцій трудових міграцій на демографічну ситуацію та розвиток ринку праці. Виявлено, що можливий перехід зовнішньої трудової міграції у постійну форму суттєво не впливатиме на прогнозну динаміку чисельності та складу населення, але додаткове зменшення чисельності економічно активного населення, спричинене трудовою міграцією, на 3–4 роки прискорить настання ситуації дефіциту робочої сили в Україні. Класифіковано напрями використання грошових переказів залежно від ступеня корисності для економічного розвитку, визначено вплив грошових переказів на територіальну диференціацію доходів населення України. Показано, що грошові перекази від зовнішніх трудових мігрантів нівелиують шосту частину наявної територіальної диференціації доходів населення України. На основі аналітичних розробок, створених у процесі дослідження, сформовані рекомендації щодо вдосконалення державної міграційної політики в сучасних умовах.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція, довгострокові наслідки, оцінювання довгострокових наслідків, грошові перекази, регулювання трудових міграцій.

А.В. Позняк

канд. екон. наук, зав. сектором
Інститут демографії и социальных исследований
имени М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, Киев-32, бул. Тараса Шевченка, 60
e-mail: olex_poznyak@ukr.net

ОЦЕНИВАНИЕ ПОСЛЕДСТВИЙ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена оценке современных тенденций внешних трудовых миграций населения Украины и их влияния на долгосрочное социально-экономическое развитие. Внешняя трудовая миграция рассматривается как совокупность трех типов (разовый выезд с возвращением; циркулярная

© ПОЗНЯК О.В., 2016

миграция; долгосрочная миграция, переходящая в постоянную), они взаимосвязаны и могут трансформироваться друг в друга. Определены основные последствия внешних трудовых миграций, показано существование взаимосвязей между положительными и отрицательными последствиями процесса. Осуществлено оценивание количественных параметров долгосрочного влияния современных тенденций трудовых миграций на демографическую ситуацию и развитие рынка труда. Выявлено, что возможный переход внешней трудовой миграции в постоянную форму существенно не влияет на прогнозную динамику численности и состава населения, но дополнительное уменьшение численности экономически активного населения, вызванное трудовой миграцией, на 3–4 года ускорит наступление ситуации дефицита рабочей силы в Украине. Классифицированы направления использования денежных переводов в зависимости от степени полезности для экономического развития, определено влияние денежных переводов на территориальную дифференциацию доходов населения Украины. Показано, что денежные переводы от внешних трудовых мигрантов нивелируют шестую часть существующей территориальной дифференциации доходов населения Украины. На основе аналитических разработок, созданных в процессе исследования, сформированы рекомендации по совершенствованию государственной миграционной политики в современных условиях.

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция, долгосрочные последствия, оценка долгосрочных последствий, денежные переводы, регулирование трудовых миграций.

O. V. Pozniak

PhD (Economics), Head of Sector
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv-32, Taras Shevchenko Blvd., 60
E-mail: olex_poznyak@ukr.net

EVALUATION OF CONSEQUENCES OF EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN UKRAINE

The article deals with evaluation of the modern trends of external labor migration of the population of Ukraine and their influence on long-term social-economic development. External labor migration is considered as a complex of three interrelated kinds of migration (a single departure with a return; circular migration; long-term migration that changes into permanent resettlement) that can transform into each other. The main consequences of external labor migration have been identified; the interconnections between positive and negative consequences of the process have been illustrated. An evaluation of quantitative variables of long-term influence of the modern trends of labor migration on demographic situation and labor market development has been made. It was estimated that possible transition of external labor migration into a permanent form will not have a significant effect on predictive dynamics of population size and structure, but additional decrease of economically active population, that is a result of labor migration, will speed up occurrence of labor shortage in Ukraine for 3-4 years. A classification of directions of remittances' application according to a standard of benefit for economic development has been made; influence of remittances on territorial differentiation of incomes of population of Ukraine has been estimated. It has been illustrated that remittances from labor migrants mitigate a sixth part of current territorial differentiation of incomes of population of Ukraine. Recommendations for improving the state migration policy in the current situation have been formulated on the basis of analytical framework developed while the conducting research.

Key words: external labor migration, long-term consequences, evaluation of long-term consequences, remittances, labor migration regulation.

Постановка проблеми. Протягом не менш як двох десятиліть зовнішня трудова міграція була наймасштабнішим серед міграційних потоків в Україні. Лише з початку 2014 р. у результаті анексії Криму та подій на Донбасі сформувався новий для України тип міграцій населення – рух внутрішньо переміщених осіб (ВПО), який досяг обсягів, співставних, а, можливо, навіть більших за обсяги зовнішньої трудової міграції.

Трудові міграції є складним комплексним та масштабним феноменом, який впливає на розвиток соціально-економічної системи України, ринок праці, чисельність та структуру населення. Тому визначення майбутнього шляху розвитку

України, можливостей реформування економіки та соціальної сфери країни не може відбуватися без урахування сучасного перебігу трудових міграцій та оцінювання їх наслідків. Таке оцінювання є необхідним для формування виваженої політики зовнішніх трудових міграцій.

Аналіз останніх досліджень. Інтерес до трудових міграцій у вітчизняній науковій літературі стабільно високий. Це пояснюється як масштабами процесу, так і роллю міграцій у демографічному та соціально-економічному розвитку. В Україні виконано багато досліджень тенденцій трудових міграцій, соціально-демографічних характеристик мігрантів, їх положення на ринках праці зарубіжних країн, серед яких у першу чергу варто згадати два загальнонаціональних опитування з питань трудової міграції 2008 та 2012 рр. [1, 2]. Дослідженню трудових міграцій присвячені праці О. Іванкової-Стецюк (О. Ivankova-Stetsiuk), О. Купець (О. Kupets), Е. Лібанової (Е. Libanova), І. Майданік (І. Maidanik), О. Малиновської (О. Malynovska), І. Маркова (І. Markov), І. Прибиткової (І. Prybytkova), М. Ромانیюка (М. Romaniuk), Г. Селешука (Н. Sel-es-chuk), М. Шульги (М. Shulha) та ін. Зокрема, українськими вченими детально досліджені тенденції зовнішніх трудових міграцій [3–6], зроблено декілька спроб оцінити роль грошових переказів мігрантів у розвитку [7, 8], досліджено життєві стратегії мігрантів, оцінено наслідки трудових міграцій для мігрантів та їхніх сімей [9, 10]. Водночас питання впливу трудових міграцій на соціально-економічний розвиток залишаються малодослідженими, що ж до оцінки довгострокових наслідків трудових міграцій для розвитку ринку праці та соціальної системи країни, то дослідники переважно обмежуються узагальненими висновками без визначення конкретних кількісних показників.

Метою роботи є оцінювання впливу сучасних тенденцій зовнішніх трудових міграцій на довгостроковий соціально-економічний розвиток України, зокрема кількісна оцінка окремих наслідків процесу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Україна залишається однією з країн, що є найбільшими постачальниками робочої сили в Європі. Згідно з даними першого загальнонаціонального опитування з питань трудових міграцій, виконаного Державним комітетом статистики України (нині – Державна служба статистики, Держстат) спільно з фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України (ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України) у середині 2008 р., протягом 2005 та першої половини 2008 рр. за кордоном працювали 1,5 млн мешканців України, тобто 5,1 % населення України працездатного віку [1]. За результатами другого загальнонаціонального обстеження з питань трудової міграції, проведеного Держстатом спільно з ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за замовленням МОП у квітні–червні 2012 р., кількість громадян віком 15–70 років, які з 1 січня 2010 р. до 17 червня 2012 р. працювали або шукали роботу за кордоном, складала 1,2 млн осіб, тобто 3,4 % населення відповідного віку [2]. При цьому обидва обстеження не охопили членів домогосподарств, які в повному складі виїхали за кордон і мешкають там вже протягом багатьох років, а також осіб, які виїхали працювати за кордон до 2005 р. (під час обстеження 2008 р.) або 2010 р. (під час обстеження 2012 р.) і з тих пір не поверталися в Україну. Тобто реальні масштаби українського заробітчанства є більшими. У 2008 р. автор оцінив їх у 2,1 млн осіб [11].

Після 2012 р. загальнонаціональних обстежень із питань трудових міграцій в Україні не проводили, тому про зміни перебігу процесу ми можемо судити лише з даних соціологічних опитувань, які виконують різні установи, та експертних оцінок.

Вони свідчать про певне підвищення інтенсивності зовнішніх трудових міграцій порівняно з 2012 р. Зокрема, в ході дослідження «Українсько-Польський міграційний коридор: особливості та значення», проведеного О. Малиновською за замовленням МОП [12], виявлено зростання інтенсивності транскордонної мобільності на українсько-польському кордоні в останні роки.

Згідно з підсумками опитування «Громадська думка щодо соціально-економічних орієнтацій економічно активного населення України», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка (УІСД) на замовлення Федерації роботодавців України в серпні 2015 р., протягом останніх 12 місяців перед опитуванням за кордоном працювали впродовж 30 днів або більше 4,3 % економічно активного населення України. І майже втричі більше осіб (12,4 % опитаних) повідомили, що за кордоном працює або працювали протягом відповідного періоду члени їх сімей. При цьому міжрегіональні відмінності показника особистої участі у зовнішній трудовій міграції є значно меншими, ніж відмінності рівня залучення до зовнішньої трудової міграції членів сімей опитаних. Найвищий показник особистої участі спостерігається в Києві (Західний регіон посідає друге місце). Вочевидь відповіді на питання про роботу за кордоном членів сімей відображають усталену, зазвичай довгострокову або циркулярну зовнішню трудову міграцію: члени сімей респондентів, котрі працюють за кордоном протягом багатьох років, теоретично не могли потрапити до вибіркової сукупності аналізованого опитування, а вірогідність охоплення опитуванням осіб, які виїжджають на роботу за кордон на короткі періоди, але часто, априорі є невеликою. Імовірно, що ті, хто особисто працював за кордоном і потрапив у вибірку сукупність, переважно здійснив разову нетривалу поїздку, що характерно передусім для початкової стадії залучення до зовнішніх трудових міграцій. Тобто можна зробити висновок, що в Україні нині відбувається поживлення інтенсивності зовнішньої трудової міграції, яка все частіше охоплює осіб, що мешкають за межами Західного регіону, передовсім городян і, зокрема, столичних жителів. Активізація трудових поїздок за кордон киян є безпосереднім наслідком економічної кризи, яка охопила Україну: зайнятість у Києві для багатьох його мешканців більше не гарантує пристойний рівень життя, до якого кияни звикли на рубежі першого та другого десятиліть ХХІ ст., і чи не єдиним джерелом його забезпечення стає робота за кордоном.

Зовнішня трудова міграція розглядається як єдність трьох взаємозв'язаних типів, якими є: разовий виїзд із поверненням; циркулярна міграція; довгострокова міграція, що переходить у постійну. Між різними типами міграції немає чіткої межі, вони можуть трансформуватися один у інший. Зокрема, мігрант, виїжджаючи за кордон з метою разової нетривалої поїздки, може в процесі міграції вирішити залишитися на постійне проживання, або ж здійснити після повернення не плановану раніше другу поїздку. Відповідно разовий виїзд із поверненням трансформується у постійну або циркулярну міграцію. З іншого боку, мігрант, який залишився за кордоном на постійне проживання, може з тих чи інших причин передумати і повернутися з подальшою відмовою від міграції або з переходом до здійснення циркулярних поїздок. Взаємозв'язок різних типів міграції представлений на рис. 1.

Основними складовими процесу трудової міграції, як видно з рис. 1, є виїзд та повернення, ще одним важливим елементом процесу є грошові перекази мігрантів. Відповідні елементи трудових міграцій по різному позначаються на коротко- та довгостроковому соціально-економічному розвитку.

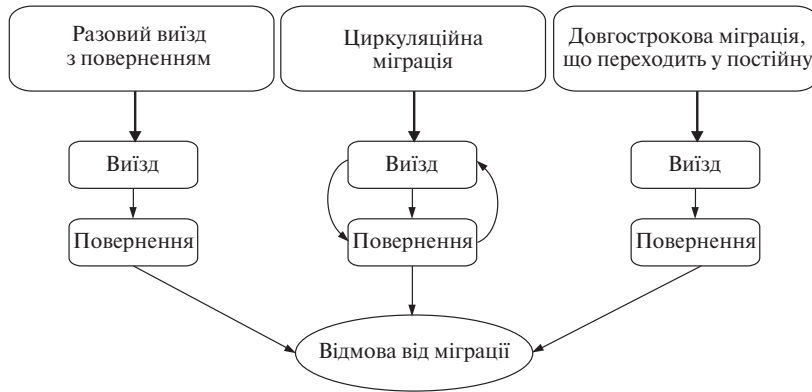

Рис. 1. Процес трудової міграції як єдність різних її типів

Джерело: авторська розробка.

Вплив елементів процесу зовнішньої трудової міграції на соціально-економічний розвиток є різноплановим, він охоплює прямий вплив, який викликає безпосередні зміни параметрів соціально-економічних процесів, і непрямий (опосередкований) вплив, наслідки якого проявляються лише у довгостроковій перспективі. Основні наслідки прямого і непрямого впливу виїзду, повернення та грошових переказів трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток представлені на рис. 2.

Рис. 2. Позитивні (+) і негативні (-) наслідки прямого і непрямого впливу трудових міграцій на соціально-економічний розвиток

Джерело: авторська розробка.

Отже, існують взаємозв'язки між позитивними та негативними наслідками. Так, прямий вплив повернення мігрантів на соціально-економічний розвиток є переважно негативним, однак опосередковані наслідки повернення зазвичай позитивні (рис. 2).

Оцінювання кількісних параметрів впливу трудових міграцій на довгостроковий соціально-економічний розвиток здійснюється шляхом порівняння майбутніх параметрів демографічних та соціально-економічних показників, які будуть досягнуті за умов очікуваних трансформацій процесів трудової міграції, та параметрів тих же показників, вірогідних, якщо відповідні трансформації не відбудуться. Показники трудової міграції, прийняті для кількісних розрахунків, наведені в табл. 1. При цьому оцінка параметрів 2008 р. була здійснена в ході попередніх досліджень [11]. Враховуючи співвідношення показників, отриманих у результаті обстежень 2008 та 2012 рр., можна припустити, що зменшення обсягів циркулярної міграції за цей період частково відбулося за рахунок переходу її у постійну форму, частково – за рахунок припинення участі у трудових поїздках за кордон низки мігрантів.

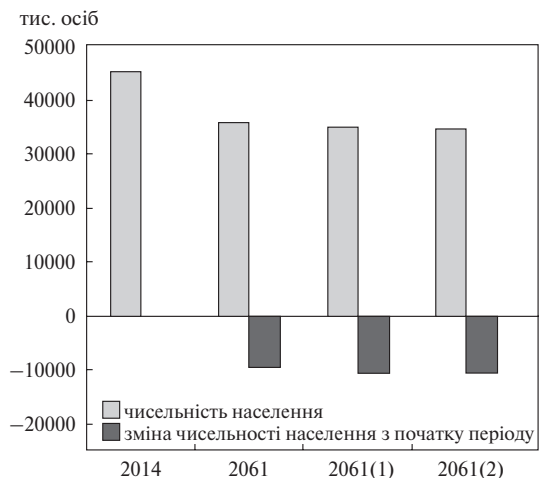
Ураховуючи зміни ситуації в Україні після весни 2014 р., логічно припустити відновлення участі у трудових поїздках за кордон особами, які раніше припинили такі поїздки, та посилення переходу тимчасової трудової міграції у постійну форму. Крім того, до зовнішньої трудової міграції залучають нові контингенти, про що свідчать, зокрема, результати згаданого опитування «Громадська думка щодо соціально-економічних орієнтацій економічно активного населення України». Наслідком закріплення частини українських трудових мігрантів на нових місцях проживання в інших країнах стане зменшення частки осіб, які пересилають або привозять зароблені кошти в Україну, серед трудових мігрантів.

Оцінка впливу зовнішньої трудової міграції на довгостроковий демографічний розвиток здійснена у двох варіантах. Перший (варіант «трудова міграція 1») враховує вже здійснений перехід зовнішньої трудової міграції у постійну форму у кількості (за оцінкою) 700 тис. осіб, що разом із членами сімей трудових мігрантів становить майже 885 тис. осіб. Цей контингент вважається таким, що фактично не перебуває у складі постійного населення України станом на 01.01.2015 р. Другий варіант (варіант «трудова міграція 2») враховує вихід зі складу постійного населення країни протягом

Таблиця 1. Параметри розвитку зовнішніх трудових міграцій, прийняті для розрахунків (млн осіб)

Міграційні показники	2008 р. (результати попередніх досліджень)	2012 р. (оцінка з урахуванням даних обстеження)	2016 р. (прогнозна оцінка)
Загальні обсяги, у т. ч.	2,10	1,95	2,25
• разова з поверненням	0,21	–	0,10
• циркулярна	1,36	1,25	1,25
• довгострокова, що переходить у постійну	0,53	0,70	0,90
Кількість мігрантів, які надсилають перекази (у т. ч. неофіційними каналами)	1,30	1,20	1,10

Джерело: авторська розробка.

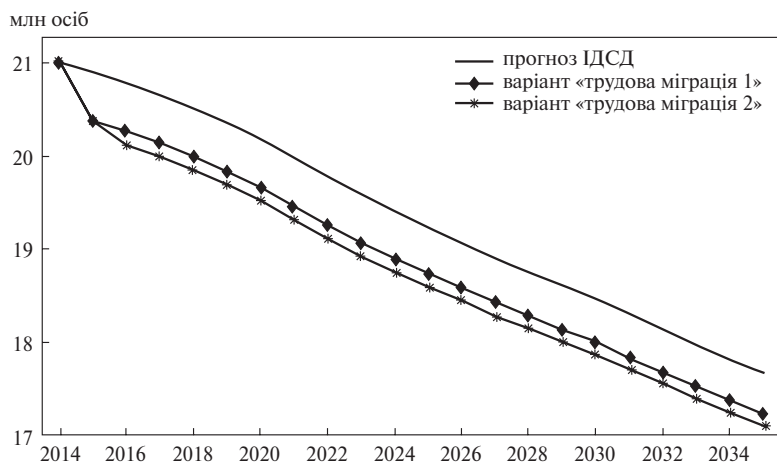
Рис. 3. Вплив переходу трудової міграції у постійну на динаміку чисельності населення України

Джерело: 2014 р. – дані Держстату, 2061 р. – прогноз ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2061 (1) та 2061 (2) – авторські розрахунки (відповідно варіант «трудова міграція 1» та варіант «трудова міграція 2»).

2015–2016 рр. ще 200 тис. мігрантів (разом із членами сімей – майже 253 тис. осіб). Статеві-вікова структура втрат постійного населення України оцінена з урахуванням структури довгострокових трудових мігрантів і співвідношень чисельностей вікових груп батьків та дітей, характерних для населення України.

Розрахунки спираються на прогноз чисельності і складу населення України, зроблений ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України від бази початку 2014 р. (варіант середній рівень народжуваності та смертності / стабілізація стаціонарної міграції) [13].

Як бачимо, вплив зовнішньої трудової міграції на довгостроковий демографічний розвиток є несуттєвим: на тлі зменшення чисельності постійного населення України за 2014–2061 рр. (за прогнозом ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України) – на

Рис. 4. Вплив переходу трудової міграції у постійну на динаміку економічно активної чисельності населення України

Джерело: прогноз ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, авторські розрахунки.

Таблиця 2. Класифікація напрямів використання грошових переказів залежно від ступеня корисності для економічного розвитку

Групи	Напрями використання
Частково корисні	<ul style="list-style-type: none"> • задоволення щоденних потреб; • придбання товарів довготривалого використання; • заощадження; • оплата кредитів
Корисні	<ul style="list-style-type: none"> • оплата навчання / лікування членів домогосподарства; • будівництво / реконструкція будинку або квартири
Особливо корисні	<ul style="list-style-type: none"> • відкриття власної справи; • інвестиції у власний бізнес; • інвестиції у цінні папери

Джерело: авторська розробка.

21,5 %, додаткове зменшення чисельності населення, викликане переходом частини тимчасової трудової міграції у постійну форму, становить менше (за варіантом 1) або трохи більше (за варіантом 2) 2 в. п. Ще слабшим є вплив зовнішньої трудової міграції на довгострокові трансформації вікової структури населення. Частки основних вікових груп у структурі населення України на кінець прогнозного періоду, за прогнозом ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України та за розрахунками, які враховують зовнішню трудову міграцію, відрізняються на 0,1–0,2 в. п.

Дещо більшим є вплив трудової міграції на довгострокову динаміку чисельності економічно активного населення. Розрахунки показують, що внаслідок можливого переходу тимчасової трудової міграції у постійну форму дефіцит робочої сили в Україні може настати принаймні на три роки раніше (рис. 4).

Хоча будь-які надходження до країни безумовно є корисними для її економіки, соціально-економічне значення грошових переказів суттєво залежить від напрямів їх використання. У табл. 2 представлена класифікація напрямів використання грошових переказів залежно від ступеня корисності для економічного розвитку. Всі основні напрями використання переказів поділено на три групи. До частково корисних віднесено ті, які мають значення для добробуту домогосподарств-отримувачів, але вплив яких на економіку проявляється тільки через мультиплікативний ефект. До корисних включено напрями використання переказів, які відзначаються більш швидким і потужним мультиплікативним ефектом. Ті напрями використання надходжень від трудових мігрантів, які здійснюють безпосередній вплив на розвиток економіки, об'єднано у групу особливо корисних.

Оскільки більшість трудових мігрантів є мешканцями західного регіону, де доходи населення нижчі, грошові перекази мігрантів впливають на територіальну диференціацію доходів населення України. Оцінка цього впливу здійснена для умов 2013 р. і спирається на дані щодо наявного доходу населення та зроблені в ході дослідження оцінки розподілу грошових переказів від трудових мігрантів за регіонами України.

Наявний дохід домогосподарства обчислюється як сума всіх елементів валового особистого доходу для всіх членів домогосподарства (включаючи усі види заробітків та виплат), а також елементи валового доходу на рівні домогосподарства (виплати, житлові субсидії, дохід від здавання в оренду майна або земельної ділянки тощо) за вирахуванням податку на доходи фізичних осіб та внески на соціальне страхування. При розрахунку наявного доходу враховано також трансферти між домогосподарства-

ми, однак, беручи до уваги те, що значна частина грошових переказів від трудових мігрантів здійснюється неформальними каналами, і, крім того, домогосподарства не схильні демонструвати доходи від переказів родичів, які працюють за кордоном, будемо умовно вважати, що наявний дохід не враховує надходження від трудової міграції. Тоді показник наявного доходу з урахуванням надходжень від трудових мігрантів дорівнює сумі наявного доходу та обсягу надходжень від трудових мігрантів.

Обсяг надходжень грошових переказів трудових мігрантів до i -го регіону визначається за формулою:

$$t_i = T * \frac{m_i * \varphi_i}{\sum (m_i * \varphi_i)}, \quad (1)$$

де T – загальний обсяг грошових переказів до України, m_i – кількість трудових мігрантів з i -го регіону; φ_i – вагові коефіцієнти, що визначаються з урахуванням рівня заробітків трудових мігрантів з i -го регіону.

Загальний обсяг грошових переказів до України наприкінці 2000-х – початку 2010-х рр. в ході попередніх досліджень був оцінений у близько 4,5 млрд доларів США [14], що за середньорічним курсом 2013 р. (7,991 грн за 1 дол.) становить майже 36 млрд грн. Кількість трудових мігрантів із конкретного регіону визначена відповідно до результатів другого загальнонаціонального опитування з питань трудової міграції 2012 р.

Визначення вагових коефіцієнтів є найскладнішим елементом оцінки. Рівень заробітків українських трудових мігрантів є вищим у країнах т. зв. «старого ЄС», ніж у країнах, які є новими членами Євросоюзу, та країнах СНД. При цьому частка працюючих у країнах ЄС-15 є значно вищою, ніж по Україні в цілому, саме в областях Галичини і особливо високою – у Чернівецькій області. Відповідно до структури мігрантів за країнами прикладання праці ваговий коефіцієнт для Чернівецької області був оцінений на рівні 1,33, для Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей – на рівня 1,2, для всіх інших регіонів – прийнятий за 1. Зрозуміло, що результати розрахунків варто сприймати не як точні дані, а як оціночні.

Розрахунки показують, що якщо по Україні в цілому відношення надходжень від трудових мігрантів до наявного доходу населення становить близько 3 %, то у Закарпатській та Чернівецькій областях воно перевищує 23 %, в Івано-Франківській та Тернопільській областях – становить від 12 до 19 %, в інших західних регіонах – 7–10 %. Натомість у більшості центральних, східних та південних регіонів цей показник є меншим за 1,5 % (рис. 5).

Якщо максимальне серед 27 регіонів України значення показника наявного доходу на душу населення у 2013 р. перевищувало мінімальне значення в 3,1 рази, то для показника наявного доходу з урахуванням надходжень від трудових мігрантів на душу населення відповідне відношення становило 2,6 рази. Тобто грошові перекази від зовнішніх трудових мігрантів нівелюють шосту частину наявної територіальної диференціації доходів населення України.

У сучасних умовах стратегічними напрямками державної політики у міграційній сфері мають стати: підвищення рівня зворотності зовнішніх трудових поїздок, забезпечення поступового повернення тих трудових мігрантів, які готові або за певних умов можуть виявити готовність до рееміграції, посилення соціальної захищеності українських працівників за кордоном, якнайширше залучення міграційних грошей в економіку України, залучення населення (у т. ч. представників української діаспори) до України.

Рис. 5. Надходження від трудових мігрантів у % до наявного доходу по областях України, 2013 р.

Джерело: дані Держстату України, авторські розрахунки.

Демографічні прогнози показують, що подальше зменшення чисельності вікових контингентів, які формують робочу силу, є неминучим. Враховуючи наявну демографічну ситуацію в Україні Кабінетові Міністрів необхідно розробити і ухвалити Державну Програму повернення та реінтеграції довгострокових мігрантів, доповнивши її регіональними програмами. Безумовно, політика повернення трудових мігрантів до України може бути реалізована лише після нормалізації ситуації в державі. Ключовим елементом відповідних програм має стати сприяння підприємницькій діяльності як найперспективнішому напрямку залучення заробітків мігрантів в економіку України. У програмах необхідно передбачити надання мігрантам інформаційних та консультативних послуг щодо започаткування і ведення бізнесу, працевлаштування тощо, процедури визнання набутої за кордоном кваліфікації, психологічну допомогу особам, які її потребують. При цьому для трудових мігрантів, які працювали за межами України не менше двох років і повертаються в Україну, треба встановити податкові та митні пільги на ввезення в країну особистих речей, а також засобів виробництва та товарів виробничого призначення з метою започаткування / розвитку власної справи або для ведення власного господарства. Сприятливі можливості для започаткування і ведення малого бізнесу можуть стати тим механізмом, який стимулюватиме частину заробітчан до повернення додому.

Хоча, зважаючи на сфери, в яких зайнята переважна більшість українських трудових мігрантів, не можна очікувати, що при поверненні в Україну ця категорія громадян привезе з собою сучасні інновації та технології, або повернеться з навичками управління бізнесом. Однак, по-перше, мігранти, що повертаються, є носіями європейських цінностей і норм поведінки, притаманних суспільствам країн розвинутої

ринкової економіки, по-друге, це люди, які і до виїзду мали високий рівень орієнтації на вирішення посталих проблем власними силами. Тобто за умов поліпшення бізнес-клімату в Україні саме зворотні мігранти та члени сімей трудових мігрантів демонструватимуть підвищену готовність до підприємництва. Так, анкетування дітей трудових мігрантів, які досягли 18 років і мають право фінансового підпису, в рамках дослідження «Формування потенціалу дій, спрямованих на розширення можливостей місцевих органів влади України по удосконаленню міграційної та соціально-освітньої політики в інтересах дітей, жінок та місцевих громад» проведене у 2010 р. за замовленням МОМ, показало, що навіть за несприятливих умов ведення власної справи в Україні загалом діти трудових мігрантів значною мірою налаштовані на здійснення підприємницької діяльності, понад половина з них бачать перспективи для відкриття та ведення підприємницької діяльності спільно зі своїми батьками, які перебувають за кордоном. Більшість дітей мігрантів регулярно або час від часу робить заощадження, майже третина мають (разом з батьками) необхідні для відкриття власної справи кошти [15].

На сьогодні важливим є посилення інформування населення про умови і ризики працевлаштування за кордоном, а також про можливості добровільної участі в системі пенсійного страхування. Таке інформування повинно охоплювати соціальну рекламу, видання спеціальних випусків ЗМІ, телепередач, систему факультативних занять у вищих навчальних закладах України, видання і поширення інформаційних буклетів (передусім у сільській місцевості, де ефективність інших засобів поширення інформації є нижчою). Соціальна реклама повинна бути спрямована на формування відповідальної поведінки потенційних мігрантів (збереження ними зв'язків з родиною та Батьківщиною, ретельну перевірку усієї інформації про перспективне місце працевлаштування тощо).

Потреби посилення соціального захисту українських громадян за кордоном обумовлюють необхідність створення при дипломатичних установах інформаційно-консультаційних пунктів, у т. ч. на громадських засадах, із залученням представників громадських організацій мігрантів, а також запроваджуються посади аташе з трудових і соціальних питань із числа спеціалістів Міністерства соціальної політики України.

Важливо активізувати роботу щодо укладення двосторонніх угод із країнами-реципієнтами про соціальне забезпечення, визнання (нострифікацію) документів про освіту та документів, що підтверджують професійну кваліфікацію, водійські посвідчення тощо, а також щодо зарахування пенсійного стажу, заробленого у країнах перебування, при поверненні в Україну. Варто також розпочати переговори з урядами країн, що приймають трудових мігрантів із України, щодо поширення європейських програм добровільного повернення (Assisted Voluntary Return). Ще одним важливим напрямком міжнародної співпраці є розробка та впровадження програм циркулярної міграції: саме вона найбільше вигідна не лише для України, але й для країн-реципієнтів, тобто реальним є залучення коштів відповідних країн до її фінансування.

З метою посилення зв'язків українських заробітчаних з Батьківщиною та збільшення рівня зворотності трудових міграцій потрібно розширювати можливості дистанційного навчання дітей трудових мігрантів, які разом із батьками перебувають за межами держави, здійснювати навчально-методичне керівництво українських навчальних закладів за кордоном, створювати українські середні навчальні заклади за кордоном, у т. ч. за рахунок коштів місцевих громад та із залученням викладацького персоналу з числа трудових мігрантів.

З метою мінімізації втрат інтелектуального потенціалу, запобігання надмірному виїзду молоді з України потрібно, по-перше, розширити систему грантів для обдарованої молоді (у т. ч. із залученням коштів європейських донорів), по-друге, впровадити процедури укладання контрактів із випускниками вищих навчальних закладів з окремих спеціальностей, які навчалися за рахунок бюджетних коштів, з метою регулювання тимчасової та постійної еміграції цих спеціалістів та повного або часткового відшкодування коштів на навчання.

Крім того, потребує перегляду процедура визнання Україною іноземних дипломів про науковий ступінь або кваліфікацію (нострифікація), яка наразі є тривалою і дорогою (нострифікація передбачає перевірку автентичності документів і встановлення відповідності кваліфікації в дипломі освітньо-кваліфікаційному рівню в Україні) і визнана молоддю однією з перешкод для повернення на батьківщину [16].

Висновки. На сьогодні в Україні спостерігаються значні масштаби зовнішньої трудової міграції, які, за експертними оцінками, перевищують 2 млн осіб. У нових умовах відбувається посилення еміграційних настроїв серед населення України. Трудова міграція в Україні має переважно циклічний і сезонний характер, тому демографічні втрати є невеликими. Однак, із збільшенням терміну перебування вірогідність переходу тимчасової зовнішньої трудової міграції у постійну форму зростає, а можливість возз'єднання сімей спричинить виїзд також і дітей трудових мігрантів із України. У сучасних умовах ці тенденції посилюються внаслідок погіршення економічної та політичної ситуації в Україні.

Хоча можливий перехід зовнішньої трудової міграції у постійну форму є негативним явищем, розрахунки показують, що він суттєво не впливатиме на прогнозну динаміку чисельності та складу населення. Разом з тим додаткове зменшення чисельності економічно активного населення, спричинене трудовою міграцією, на 3–4 роки прискорить настання ситуації дефіциту робочої сили в Україні.

Грошові перекази від зовнішніх трудових мігрантів є джерелом добробуту їхніх домогосподарств та важливим чинником економічного розвитку. Будучи спрямованими переважно до західних регіонів, де рівні заробітних плат нижчі, надходження від мігрантів нівелюють шосту частину наявних відмінностей у доходах населення між регіонами України. Сила впливу переказів на економічний розвиток залежить від напрямів їх використання, особливо корисними є прямі інвестиції в економіку.

Ураховуючи значне погіршення можливостей зайнятості та заробітків в Україні, навряд чи варто очікувати зменшення інтенсивності зовнішніх трудових міграцій у найближчому майбутньому. В цих умовах українській державі необхідно намагатися максимально використати трудову міграцію в інтересах розвитку суспільства і мінімізувати її можливі негативні наслідки. На найближчі роки основна мета держави полягає у забезпеченні підтримки зв'язків трудових мігрантів з Україною та стимулювання грошових переказів. Політика стосовно нових трудових мігрантів (які розпочали поїздки за кордон після кризи 2014–2015 рр.) повинна бути спрямована на запобігання перетворенню циркулярної трудової міграції на еміграцію, яка призводить до безповоротної втрати населення. На часі розробка стратегічного документа, який би містив перелік заходів для роботи української держави з кожною категорією трудових мігрантів із України залежно від їхніх особливостей.

З поліпшенням ситуації в Україні політика стосовно зовнішньої трудової міграції повинна бути поступово переорієнтована на першочергове сприяння поверненню тих мігрантів, які готові або за певних умов можуть виявити готовність до повернення.

Крім того, враховуючи перспективний значний демографічний дефіцит в Україні та неможливість його повного покриття за рахунок імміграційного потенціалу української діаспори виникає необхідність прийняття заходів щодо залучення до України мігрантів із країн, що розвиваються. Ці заходи можуть бути ефективно реалізовані лише після нормалізації ситуації в країні. На сьогодні стрижнем державної політики в галузі імміграції має стати сприяння інтеграції тих іммігрантів, які вже перебувають в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зовнішня трудова міграція населення України / Український центр соціальних реформ (УЦСР), Державний комітет статистики України (Держкомстат України). – К., 2009.
2. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / МОП, Державна служба статистики України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2013.
3. Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : монографія / Малиновська О. – К., 2004.
4. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О.В. Позняка. – Умань, 2007.
5. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К., 2010.
6. Майданік І. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав. / Майданік І. – К., 2010.
7. Малиновська О. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення. / НІСД,. – К., 2014.
8. Купець О. Развитие и побочные эффекты денежных переводов мигрантов в странах СНГ: Украина / Купець О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-06.pdf>
9. Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / Іванкова-Стецюк О., Селешук Г., Сусак В. – Львів, 2011.
10. Іванкова-Стецюк О. Спільнота як Дім. Матеріали дослідницького проекту «Церковна громада як активна форма організації життя українців в умовах трудової міграції / Іванкова-Стецюк О. – Львів, 2010.
11. Pozniak O. External Labour Migration in Ukraine as a Factor in Socio-Demographic and Economic Development / Pozniak O. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf>
12. Малиновська О.А. Українсько-Польський міграційний коридор: особливості та значення / Малиновська О.А. Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2 (24). – С. 31–40. – doi:10.15407/dse2015.02.031
13. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2014.rar>
14. Позняк О., Терещенко Г. Комплексна оцінка доходів трудових мігрантів та грошових переказів / О.В. Позняк, Г.І. Терещенко // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2. – С. 74–84. – doi :10.15407/dse2012.02.074
15. Pozniak O. Investigation of Entrepreneurship Potential of Ukrainian Labour Migrants / Pozniak O. // Zeszyty Naukowe. Nr 4 (42). – Warszawa, Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie, 2013. – P. 45–54.
16. Купець О. Міжнародна мобільність українських педагогів і науковців / Ольга Купець; Міжнародна організація праці, Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МРП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, 2013.

REFERENCES

1. *Zovnishnya trudova mihratsiya naseleennyi Ukrainy [Foreign labour migration of population of Ukraine]*. (2009). Kyiv: Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
2. Zvit shchodo metodolohiyi, orhanizatsiyi provedennya ta rezul'tativ modul'noho vybirkovoho obstezhennya z pytan' trudovoyi mihratsiyi v Ukraini [Report on the Methodology, Organizations and Results of a Modular Sample Survey on Labour Migration in Ukraine] (2013). Kyiv : ILO, State Statistics Office of Ukraine, In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Malynovs'ka, O. (2004). *Mihrantsy, mihratsiya ta Ukrainy's'ka derzhava: analiz upravlinnya zovnishnimy mihratsiyamy [Migrants, Migration and the Ukrainian government: analysis of the management of external migration]*. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
4. Poznyak, O.V. (Eds.). (2007). *Mihratsiyini protsesy v Ukraini: suchasnyy stan i perspektyvy [Migration Processes in Ukraine: Current State and Prospects]* Uman' : Vizavi [in Ukrainian].
5. *Naseleennyi Ukrainy. Trudova emihratsiya v Ukraini [The population of Ukraine. The labor migration in Ukraine]* (2010). Kyiv: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Maydanik, I. (2010). *Ukrainy's'ka molod' na rynkakh pratsi zarubizhnykh derzhav [Ukrainian youth in the labor markets of foreign countries]*. Kyiv : In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Malynovs'ka, O. (2014). *Perekazy mihrantiv z-za kordonu: obsyahy, kanaly, sotsial'no-ekonomichne znachennya [The transfers from migrants abroad: volume, channels, socio-economic importance]*. Kyiv : NISD [in Ukrainian].
8. Kupec, O. (2012). *Razvitie i pobochnye jeffekty denezhnykh perevodov migrantov v stranah SNG: Ukraina [Development and side effects of remittances in the CIS countries: Ukraine]*. *carim-east.eu*. Retrieved from <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-06.pdf> [in Russian].
9. Ivankova-Stetsyuk, O., Seleshchuk, H. & Susak, V. (2011). *Vyklyky ta adaptatsiyini rezervy polilokal'nykh rodyn ukrayins'kykh trudovykh mihrantiv [Challenges and adaptive reserves polylocal families of Ukrainian labour migrants.]*. L'viv : Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika» [in Ukrainian].
10. Ivankova-Stetsyuk, O. (2010). *Spil'nota yak Dim [Community as Home]*. Materialy doslidnyts'koho proektu «Tserkovna hromada yak aktyvna forma orhanizatsiyi zhyttya ukrayintsv v umovakh trudovoyi mihratsiyi - Church community as an active form of Ukrainians life in terms of labour migration. L'viv [in Ukrainian].
11. Pozniak, O. (2012). *External Labour Migration In Ukraine As A Factor In Socio-Demographic And Economic Development*. *carim-east.eu*. Retrieved from <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf> [in English].
12. Malynovska, O.A. (2015). *Ukrainko-Polskyi mihratsiyini korydor: osoblyvosti ta znachennia [Ukrainian-Polish migration corridor: features and importance]*. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2(24), 31-40 [in Ukrainian]. - doi:10.15407/dse2015.02.031
13. Ofitsiyini sait Instytutu demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrainy [Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *idss.org.ua*. Retrieved from <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2014.rar> [in Ukrainian].
14. Poznyak, O. & Tereshchenko, H. (2012). *Kompleksna otsinka dokhodiv trudovykh mihrantiv ta hroshovykh perekaziv [Comprehensive assessment of migrant's income and remittances]*. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2, 74-84 [in Ukrainian]. - doi : 10.15407/dse 2012.02.074
15. Pozniak, O. (2013). *Investigation of Entrepreneurship Potential of Ukrainian Labour Migrants*. *Zeszyty Naukowe*, 4 (42), 45-54 [in English].
16. Kupets', O. (2013). *Mizhnarodna mobil'nist' ukrayins'kykh pedahohiv i naukovtsiv [Ukrainian international mobility of teachers and researchers]*. Budapesht [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 21.04.2016.